

БЪЛГАРСКАТА ГЕОПОЛИТИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВА

Николай Павлов

Геополитическата теория възниква в началото на XX век като синтез от познанията в областта на историята, географията и политологията. Философската основа на това научно направление е структурализмът. Той разкрива логиката на отношенията и връзките между елементите на определена система. В този смисъл геополитическият анализ изследва фундаменталните структурни отношения между големите геопространства (панрегиони). Двете основни геопространства са западните морски държави, чиято идеология е атлантизмът, и континенталният Изток, чиято идеология е евразийството. Отношението между тях може да се проследи от най-древни времена като диалектически сблъсък на два доминиращи образа – моряка (викинг) и конника (монгол).¹

Съвременната геополитическа теория придобива все по-интердисциплинарен характер и подобно на политическата икономия на Маркс² и психическата икономия на Фройд³ разкрива скритите механизми и закономерности, движещи човешкото развитие. Ето защо геополитическата теория може да се обозначи като геополитическа икономия. Политическата икономия поставя акцент върху производствените отношения и борбата между класите в обществото, а психическата – върху психическите процеси и борбата между различните психически групировки в индивида. От своя страна геополитическата икономия изследва силовите взаимодействия между панрегионите в системата на международните отношения. Именно на основата на геополитическата икономия

най-пълно могат да се открият фундаменталните структурни отношения, определящи българската геополитическа ситуация от древността до наши дни.

ЕВРАЗИЙСКИТЕ КОРЕНИ НА БЪЛГАРСКОТО ГЕОПОЛИТИЧЕСКО СЪЗНАНИЕ

Представителите на класическата геополитическа школа от началото на XX век Макиндер⁴, Савицки⁵ и др. разглеждат сърцевината на Евразия като „ос“ или „стъб“ на световната история. Според теорията на пасионарността на Гумилев⁶ от сърцето на Евразия периодично се излъчват пулсации (пасионарни тласъци). Това е естествен биологичен процес, който започва с нарастване на енергетичното напрежение в дадена етносистема и води до взрив на етногенезиса. Биологичните аспекти на „ритмите на Евразия“ са доразвити от Ердри.⁷ Според него един от основните биологични инстинкти, определящи поведението на животните, а следователно и на човека е „териториалният императив“ – волята да се владее определено пространство. Той сравнява териториалния с половия инстинкт. В хода на социално-икономическото развитие пасионарното напрежение се съчетава с териториалния инстинкт и води до формирането на геополитическо съзнание у дадена човешка общност. Ядрото му е волята на конкретна човешка общност (племе, етнос, нация, религиозна или социална група) за власт над конкретно пространство. Геополитическото съзнание е рационален механизъм, който насочва несъзнаваните агресивни импулси извън общността. Неговата цел е

утвърждаване на оптимално жизнено пространство за конкретната човешка общност.

Българското геополитическо съзнание възниква в сърцевината на Евразия през първите векове от новата ера. Географско ядро на неговото разгръщане са долините на Памир, Хиндукуш (в днешен Афганистан) и Таримската долина (в северозападната част на днешен Китай). По своя етнически облик българите представляват особена индоевропейска общност, ясно отграничена от двата основни евразийски етнически масива – тюрките и славяните.⁸ В резултат от своето географско разположение българското геопространство играе ролята на свързващо звено между тюркското и славянското пространства, като в определени исторически периоди има решаващ принос за обединението на Евразия. Най-яркият пример за тази роля е изграждането на Хуно-българската империя.

Хуно-българската империя възниква на основата на „геополитически брак“ между хуните и българите. Това понятие най-пълно отразява създаването на военнополитически съюз между две геопространства. Геополитическият брак е обуславен от обективни външни обстоятелства, които се развиват независимо от волята на партньорите. След неговото осъществяване често настъпва размяна на ролите – партньорът, който първоначално е играел доминираща роля, може да изпадне в подчинена позиция.

Хуно-българският геополитически брак се реализира от II век. До V век под водачеството на харизматичния клан Дуло е изградено единно хуно-българско геополитическо пространство в западната половина на Евразия. Неговите граници при владетелите Атила и Ирник през V век се простират от Каспийско море до р.Рейн.⁹ Така, обединявайки аморфната в етническо и политическо отношение Източна и Централна Европа, Атила става един от родоначалниците на общоевропейската идея.

След разпадането на Хуно-българската империя в края на VI и началото на VII век при Кубрат е изградена т.нар. Стара Велика България. Тя обхваща стратегическото пространство на север от Кавказ, между Каспийско и Черно море. През VII век от Кубратова България се

разпростират шест български геополитически лъча. Те достигат средното течение на Волга, Северна Италия, Южна Мала Азия, Панония, Мизия и Македония. Българските ядра в Панония, Мизия и Македония стават основа за геополитиката на българския „саракт“ в периода от VII до средата на IX век.

Древнобългарският термин „саракт“ обозначава пространството на държавния организъм, което се разделя на център, ляво и дясно крило. Той се доближава по смисъл до политикогеографското схващане за държавата. Според Ратцел¹⁰ държавата е пространствена форма, която, подобно на биологичен организъм, е комплексна система от взаимодействащи си части.

През първата половина на IX век при управлението на Крум, Омуртаг и Пресиян българският саракт се утвърждава в обширното пространство между Днепър, Карпатите, Дунав, Сава, Вардар, Бяло и Черно море. Той обхваща значителна част от Балканския полуостров и Централна Европа, като включва стратегически важния Среден и Долен Дунав. Така контролира едно от разклоненията на „пътя на коприната“ между Изтока и Запада.

Българският саракт е наследник на великата „империя на степите“, основана върху сухоземната военна сила. Той продължава традицията на Хуно-българската империя и Аварския хаганат, като успешно се противопоставя на наследниците на Римската империя – Византийската и Франкската. Така българският саракт се издига като третата европейска империя през IX век – *Rax Bulgarorum*, наред с *Rax Byzantina* и *Rax Francorum*.¹¹

ГЕОПОЛИТИКАТА НА ДУНАВСКА И ВОЛЖКА БЪЛГАРИЯ

От средата на IX век след приемането на християнството при княз Борис I започва формирането на балкански и европейски геополитически слой върху евразийското ядро на българското геополитическо съзнание. Този процес е съпроводен с българо-византийския геополитически брак, който до голяма

степен дава облика на българската имперска идея от средновековието до ново време.

Българо-византийският геополитически брак се осъществява от края на IX до края на XIV век. България има доминираща позиция в него в началото на X век при цар Симеон I и в първата половина на XIII век при цар Калоян и цар Иван Асен II. През тези периоди тя обхваща почти цялата територия на Балканския полуостров „от море до море“ – Черно, Бяло (Егейско) и Синьо (Адриатическо) и се превръща в геополитически стожер на Югоизточна Европа.

С епохата на Българското Възраждане през XIX век се надига не само българският политически национализъм, но и българската имперска идея. В тази епоха единствената възможна цел на българската геополитика е изграждането на единно българо-турско геополитическо пространство при доминиращата роля на България на Балканите. Тя преминава през няколко етапа – дейността на т.нар. туркофили начело със Стоян Чомаков, създаването на Българската екзархия през 1870 г., изграждането на новата българска държава и Съединението от 1885 г. Най-значими усилия за формирането на българо-турско геопространство по мирен път полага Стефан Стамболов през 1886 – 1896 г. При цар Фердинанд от 1896 до 1918 г. с военни средства е направен опит за повторение на геополитическите завоевания от времето на цар Симеон I. България търси териториално разширение във всички посоки – Беломорска Тракия, Македония, Поморавието и Северна Добруджа, като българските войски достигат двете „перли“ на Балканския полуостров – Цариград и Солун.

Геополитиката на Дунавска България има няколко недостатъка – слабо внимание, отделяно на отвъддунавска България, която би могла да се превърне в здрав „тил“ на българската държава, неспособността ефективно да се използва и да се задържи излазът на Бяло море, което би превърнало България в средиземноморска държава, липсата на контакти с Волжка България.

Пулсациите от евразийското ядро на българското геополитическо съзнание получават най-пълно разгръщане от VII до XVI век във Волжка България. Тя успешно продължава традицията на Хуно-

българската империя и Хазарския хаганат. През IX век хан Алмъш приема исляма и така се формира геополитически брак между Волжка България и Арабския халифат. В периода от X до XIII век – особено при хановете Телиб и Челбир, Волжка България достига върха на своето могъщество. Тя се простира от Урал до р.Ока, обхващайки басейните на Волга и Кама, като на юг достига Каспийско море, наричано по това време Българско море.¹² Така Волжка България се превръща в най-значимата военнополитическа и икономическа сила между Европа и Азия, която контролира главните пътища между Изтока и Запада, Севера и Юга.

От XIII до XVI век Волжка България се намира под натиска на „воденичните камъни“ – монголите и руските княжества. Под властта на монголите тя запазва относителна самостоятелност и българите фактически овладяват ръководните постове в т.нар. Казанско ханство. През XVI век бързо разширяващата се Руска империя успява окончателно да я погълне.

Волжка България изиграва съществена роля за изграждането на Руската империя. Фактически геополитическата традиция на Московска Русия се основава на три стълба – традицията на Киевска Русия, татарската Златна орда и Волжка България. Ясно свидетелство за това е фактът, че около 40 % от управляващия елит в Руската империя е от българо-татарски произход.¹³ Другият вектор на българско влияние върху Русия идва от Дунавска България и намира израз в геополитиката на българската писменост и идеология.

Създадената през IX век от светите братя Кирил и Методий българска азбука представлява смес между гръцки букви и древнобългарски рунически буквознаци.¹⁴ Според Гадамер¹⁵ понятието *писменост* обозначава абстрактната идеалност на езика. Най-висшата форма на една традиция е, когато езикът приеме облика на писменост. Тя означава формиране на съзнание от безсъзнателните езикови структури. Чрез писмеността езикът придобива абстрактна идеалност и свръхекспанзивен характер. В този смисъл българската писменост в периода от края на IX век е една от формите на разгръщане на българското геополитическо съзнание.

Геополитиката на българската писменост е последица от етническият синтез на българите с южните славяни. Тя е елемент от българската концепция за Третия Рим, чиито основи са поставени при цар Симеон I и която е формулирана при цар Калоян. След разпадането на Римската империя Константинопол е обявен за Втори Рим. Когато в началото на XIII век кръстоносците превземат Константинопол, Търново е обявен за „нов Цариград”.¹⁶ Така се формира концепцията за Северния (Третия) Рим, която през XV век е възприета от Московска Русия и стои в основата на руската имперска идея. В този смисъл България е първата държава, използваща панславизма като външнополитическа доктрина.¹⁷

От края на IX век българската писменост става средство за утвърждаване на българското културно влияние в обширно пространство – Сърбия, Босна, Румъния (до XVIII век), Русия, Украйна и Беларус. Институциите, които осъществяват геополитиката на българската писменост, са Преславската, Охридската и Търновската книжовна школа, както и Българската патриаршия. Българската писменост е един от най-съществените ни приноси в европейската цивилизация. Показателен за това е фактът, че Римската курия признава светите братя Кирил и Методий за духовни покровители на Европа.

Тясно преплетена с българската писменост е и възникналата през X век българска идеология – богомилството. Поначало идеологията изразява отношението на субекта към реалността. То винаги е материално, т.е. практическо действие. Следователно човекът е „идеологическо животно”.¹⁸ Необходимо условие за съществуването му е да се подчинява на определена идеология, която често приема религиозна форма. Ето защо тя има съществени геополитически измерения и е средство за установяване на контрол над геополитическото съзнание на дадена човешка общност. Идеологическата агресия може да бъде пагубна толкова, колкото и военнополитическата. В този смисъл идеологията е важен елемент от „силата” на дадена държава.

Като практическо отношение към реалността богомилството, известно като „българската ерес”, представлява

неофициална българска идеология. Тя е нова форма за разгръщането на българското геополитическо съзнание след X век. Институциите, които осъществяват геополитиката на българската идеология, са българските богомилски църкви и общини. Българската идеология има два геополитически вектора на влияние – към Западна Европа (Босна, Северна Италия и Южна Франция) и към Русия. Богомилството стои в основата на европейските религиозни войни, Реформацията и протестантството, както и на болшеvizма в Русия.¹⁹ В този смисъл идеологията е едно от най-успешните средства на българската външна политика през Средновековието.

КОМПЛЕКСИ НА БЪЛГАРСКОТО ГЕОПОЛИТИЧЕСКО СЪЗНАНИЕ

В хода на историческото развитие върху евразийското ядро на българското геополитическо съзнание се надстрояват два повърхностни слоя – балкански и европейски. Същевременно в неговата структура се формират три комплекса – турски, руски и македонски, които оказват възпиращо (фрустриращо) въздействие пред успешното му разгръщане. Турският комплекс е пряко следствие от турското робство и наложената османска организация на българското геополитическо съзнание в периода от XV до XVIII век.

Руският комплекс има по-сложен генезис. От една страна, налице е значително българско влияние върху руската геополитическа традиция – въздействието на геополитическата традиция на Волжка България, преминаването на голяма част от българо-татарската аристокрация на руска служба, пренасянето на концепцията за Третия Рим и на панславистката доктрина от Дунавска България, утвърждаването на българската писменост и ерес в Русия. Тези факти дават основание да се констатира своеобразен парадокс – пространството, където българското геополитическо съзнание намира своето най-пълнокръвно осъществяване, е Русия. Значителна част от българската идентичност е въткана в руската. Според Ганчев²⁰ историческите връзки между България и Русия са

структурно идентични на връзките между Англия и САЩ. В този смисъл българо-руските отношения от древността до наши дни се развиват на основата на принципа на обратната връзка. Ярکو възплъщение на този принцип е Освобождението на България от турско робство през 1878 г., осъществено с решаващата помощ на Русия.

Принципът на обратната връзка в българо-руските отношения през XX век се оказва също толкова опасен за България, колкото и турското нашествие през XIV-XV век. След 1944 г. България е включена в огромното евразийско геопространство на съветската империя, като българското геополитическо съзнание е напълно замразено и лишено от възможности за реализация. Именно това води до формирането на „фрустрационен руски комплекс“ в структурата му.

Македонският комплекс в българското геополитическо съзнание е пряка последица от надценяването на националната идея от българския управляващ елит за сметка на геополитическите реалности в края на XIX и началото на XX век. Българската национална идея възниква през втората половина на XVIII век и нейн родоначалник е Паисий Хилендарски. В периода на Възраждането ясно се открояват два нейни аспекта. Първият е „европейският“, чиято цел е единството на българското етническо пространство (Мизия, Тракия и Македония) и освобождаването му чрез национална революция. Най-ярки представители на „европейската страна“ на българската национална идея са Георги Раковски и Васил Левски. Другият аспект може да бъде характеризирани като „славянски“, чиито принципи са тясно придържане към славянското и православното единство. През XX век той придобива определен антибългарски характер и е в основата на опитите за поглъщане на България от Югославската федерация и на успешното включване на страната ни в съветския блок.

През първата половина на XX век националните идеали по един парадоксален начин се превръщат в пречка за разгръщането на българското геополитическо съзнание. България е изправена пред дилемата да насочи усилията си към Македония или към Беломорска Тракия. Двете области имат еднаква

стратегическа тежест, тъй като Македония е „геополитически ключ“ на Балканския полуостров, а Беломорска Тракия, присъединена към България, решително намалява значението на Пролитите. Реалната преценка на съотношението на силите показва, че България може да овладее единствено Беломорска Тракия. При това най-благоприятното за нея разрешаване на македонския въпрос е концепцията на дейците на ВМРО Гоце Делчев и Даме Груев за целокупна и независима Македония. Но българският управляващ елит от началото на XX век залага на националните идеали и насочва по-големи усилия към Македония, която е с компактно българско население. Така през първата половина на века българската геополитика придобива характер на „геополитика на емоцията“. Външната ни политика се обрича на маниакално съсредоточаване върху Македония, България губи възможността да стане геополитически стожер на Балканите и се създават условия за формирането на т.нар. македонска нация.

Важни стъпки за преодоляването на македонския комплекс в българското геополитическо съзнание се извършват едва в края на XX век – признаването на независимостта на Македония от България през 1992 г., разрешаването на т.нар. езиков спор, оказването на военна и хуманитарна помощ на Скопие по време на косовската криза от 1999 г. Тези действия очертават прагматичната основа, върху която следва да се развиват българо-македонските отношения през XXI век. Това не е основата на българските или македонските национални идеали, а на общите геополитически ползи.

Опитът от XX век ясно показва, че националните идеали не могат да бъдат самоцел, а трябва да са средство за извличане на геополитически печалби. Именно в тази насока следва да бъдат използвани българските национални малцинства в Сърбия (Западните покрайнини), Северна Гърция, Молдова (Тараклийският район и Гагаузката република) и Южна Украйна.

СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СИТУАЦИЯ

След края на студената война международната система навлезе в т.нар. преходен период, чиято цел е утопичният „нов световен ред“, основаващ се на принципите на международното право и споделените ценности на демокрацията, мира и сътрудничеството. Реалностите на този период обаче в много по-голяма степен отговарят на принципите на квантовата механика. Обликът на съвременната международна система се очертава от фактори като случайност, неопределеност и свръхдетерминизъм – взаимното съчетаване на необозримо множество от причини, които водят до дадено следствие. Друга квантова характеристика е едновременната поява на противоположни феномени – например едновременната глобализация и фрагментация на света. Особено нараства волята за власт над информационното пространство за сметка на значението на географското пространство. В този смисъл новата реална политика е кибернетичната. При тези условия преходният период може да се характеризира като глобален безпорядък, към който следва да се прилага своеобразна „геополитика на хаоса“. Именно тази „квантова“ международна среда е фонът, върху който се развива съвременната българска геополитическа ситуация.

Геополитическото положение на България има двойствен характер. От една страна, тя е един от четирите значими геополитически „стожера“ на Балканите – наред с Турция, Македония и Босна и Херцеговина.²¹ Значимостта ѝ се определя от изгодното транспортно и търговско географско положение в стратегическото евро-азиатско и източно-средиземноморско геопространство. Тя е кръстопът на три от най-преките коридори Изток – Запад: коридор № 7 между Западна Европа и Близкия Изток, коридор № 4 между Централна Европа и Средиземноморието, коридор № 8 между Европа и Кавказ и Централна Азия. Наред с това България има потенциал да се превърне в енергиен център на Балканите и в разпределителен център на природен газ и нефт за Европа.

От друга страна, една реалистична оценка показва, че тя е малка държава, която няма качествата на „геополитически ключ“.

Съществуват възможности за нейното заобикаляне от големите стратегически коридори чрез алтернативни транспортни артерии през Румъния, Гърция и Сърбия. Съвременната българска геополитическа ситуация има и няколко съществени недостатъка – икономическа слабост и зависимост от международните финансови институции, зависимост от Русия по отношение на снабдяването с енергийни източници, липса на национално единство и потенциални проблеми с малцинствата. Тези негативи могат да бъдат компенсирани чрез съчетаване на три стратегии – настойчиво следване на евро-атлантическия път, развитие на по-тесни контакти с Македония и Турция, активизиране на българския геополитически потенциал в Поволжието.

Стратегическата цел на страната от началото на 90-те години – интеграцията в Европейския съюз, може да бъде обозначена като „Белия път на България“. Това съответства на т.нар. Бяла книга, изработена от Европейската комисия през 1994 г., където е очертан пътят, който държавите кандидатки трябва да следват, и законодателството, което трябва да въведат.

„Белият път“ на България е израз на формираната се в българското геополитическо съзнание европейски слой. Той е естествено продължение на „европейската“ нишка в нейната геополитическа традиция: политиката на Атила за обединяване на Европа, който е своеобразен предшественик на Карл Велики и Наполеон, приносът на българската идеология и писменост за европейската цивилизация, дейността на българските католици от XVII век, ориентирана към съюз със Западна Европа, възприемането на модерните европейски идеи от българите през Възраждането, ориентацията на страната до 1944 г. към европейския цивилизационен модел.

В края на XX век отношенията на България с ЕС са най-важният комплекс на отношенията ѝ с външния свят. Той е най-големият търговски партньор и най-големият пазар на български стоки. Днес няма друга държава (организация), с която да развиваме толкова широки връзки във всички сфери на обществения живот. „Белият път на България“ е израз на нашия нов политически реализъм, който е продължение на политическия реализъм на

българските националреволюционери – Васил Левски, организаторите на Априлското и Илинденско-Преображенското въстание. Новият български политически реализъм отчита, че България няма друга алтернатива за своето икономическо и политическо развитие, за решаването на българския национален въпрос, освен интеграцията в ЕС.

„Белият път на България” съдържа две потенциални опасности – от психологически и от географски характер. Налице е тенденция европейската интеграция да се фетишизира и издига във външнополитически „кумир”. Реалистичните оценки обаче показват, че България, която подписа Споразумение за асоцииране с ЕС през 1993 г., няма да бъде в състояние в средносрочна перспектива (15 години) да удовлетвори икономическите критерии за пълноправно членство. Наред с това, в чисто географски аспект пътят ни към Европа минава само през две „врати” – Сърбия и Румъния, а на практика от началото на 90-те години – само през Румъния. Това налага ускореното изграждане на алтернативния коридор № 8, който би ни свързал през Македония, Албания и Отрантския пролив с Италия, а оттам и с цяла Европа. При евентуално пълноправно членство в ЕС България ще се превърне във външна граница на Европа с Турция, а следователно и с Азия. В дългосрочна перспектива тази „границна позиция” може да се окаже изключително опасна.

Тясно преплетена с европейската интеграция на страната е българската „геополитика на мира”. Понятието „мирна геополитика” се налага през 80-те години като антипод на геостратегията и геополитиката на конфликтите.²² Целта ѝ е изграждане на глобална система за сигурност и преодоляване на противоречията и доминиращата роля на силата в международните отношения. Нашата мирна геополитика е израз на формирация се атлантически слой в българското геополитическо съзнание и е пряка последица от новия български политически реализъм, който отчита съществуващия дисбаланс в икономическия и военния потенциал на балканските страни. Той е в ущърб на България и в полза на съседите ѝ, от които Турция, Гърция и

Румъния са по-силни във военноикономическо отношение. Това налага провеждането на активна мирна геополитика. Нейните корени могат да се търсят още в тази на цар Борис III през 20-те и 30-те години, насочена към „мирен реваншизъм” и утвърждаване на България като „Швейцария на Балканите”. Тази линия е продължена през 60-те години от външния министър Иван Башев, който разведрява отношенията със страните от антибългарския Балкански пакт (Гърция, Турция и Югославия). През 80-те години България взема активно участие в т.нар. Общобалкански процес. Най-ярката проява на мирната ни геополитика са усилията от началото на 90-те години за присъединяване към НАТО. Елементи от нея са присъединяването на страната към инициативата „Партньорство за мир” през 1994 г., участието на български подразделения в стабилизационните сили ЕСФОР в Босна, активният принос за изграждането на Многонационалните мирни сили в Югоизточна Европа (ММСЮИЕ) през 1999 г., няколко наши мирни инициативи за Косово и предоставянето на българското въздушно пространство за намесата на съюза в Косово. С тези стъпки България се утвърждава като „остров на стабилност” и „производител на сигурност” на Балканите. При новите геополитически реалности мирната геополитика и интегрирането в структурите на НАТО са единствената адекватна политика за гарантиране на националната ни сигурност през XXI век.

Наред с интеграцията в ЕС и НАТО, третата стратегическа цел на България следва да бъде активизирането на геополитическия потенциал в Поволжието. Към края на XX век българският етноним в териториите на някогашната Волжка България е съхранен и започва да придобива все по-голяма популярност.²³ Хора с българско самосъзнание има в три автономни републики в състава на Руската федерация – Татарстан, Чувашия и Башкоростан. Важна роля за това изиграва Възраждането на волжките българи през XIX век, което се осъществява на ислямска основа. То е насочено срещу политическото владичество на Русия и културно-духовното доминиране на татарите. През съветския период българското движение отслабва, но

от началото на 90-те години се развива все по-активно. През 1992 г. в столицата на Татарстан – Казан, е основан Казански меджлис на българската община.²⁴ Започва издаването на книги с историко-пропаганден характер („История на Джагфар“, „Сказание за дъщерята на хана“), чийто патос е сходен с този на Паисиевата „История славяноболгарска“. Българската идентичност в Поволжието се характеризира с изповядването на исляма и използването на т.нар. българо-тюркски език.

Пробуждането на българското самосъзнание в Поволжието има съществени геополитически измерения. Тежката икономическа криза в Русия води до засилване на дезинтеграционните процеси във федерацията и до нарастване ролята на отделните републики.²⁵ Особено голямо е значението на Татарстан и Башкортостан, където има големи залежи на нефт и важни индустриални центрове. Татарстан е най-голямата и най-богатата автономна република в състава на Руската федерация. Татарстан и Башкортостан разполагат със значителна автономия и фактически водят политика на икономически сепаратизъм. Републиките са средища на две важни икономически общности в рамките на Руската федерация – Голяма Волга и Урал. Показателен за нарастващата им геополитическа тежест е стремежът на Турция да развива отношенията си с тях.

Наличието на български геополитически потенциал в Поволжието е благоприятна възможност за активизиране на „евразийското ядро“ в българското геополитическо съзнание, а оттам и за преодоляване на геополитическите комплекси на Дунавска България. За целта е необходимо да се установят тесни връзки на България с Татарстан, Башкортостан и Чувашия. Най-ефективната и твърда основа на тези „българо-български“ отношения са икономическото сътрудничество и културният обмен. Така чрез съчетаване на балканската, евро-атлантическата и волжката стратегия страната ни през XXI век може да осигури цялостно разгръщане на българското геополитическо съзнание.

¹ Русев, М. *Анатомия на глобалното геополитическо противостоене*. – *Военен журнал*, 1994, № 2.

² Маркс, К. *Капиталът*. С., 1955.

³ Фройд, З. *Аз и то*. С., 1993.

⁴ Макиндер, Х. *Географската ос на историята*. – *Военен журнал*, 1998, № 1.

⁵ Савицкий, П. *Два мира – На путях: Утверждение евразийцев*. Берлин, 1922.

⁶ Гумилев, Л. *Ритмы Евразии*. Москва, 1993.

⁷ Ardrey, R. *Territorial Imperative*. New York, 1965

⁸ Добрев, П. *Светът на прабългарите*. С., 1994.

⁹ Съсъллов, Д. *Пътят на България*. С., 1936

¹⁰ Ratzel, F. *Politische Geographie*. Munich, 1897.

¹¹ Степанов, Ц. *Българската държава – VII в. – средата на XI в. Борбата за короната на „степната империя“ – История на българите: потребност от нов подход*. Ч.2. Д., 1998.

¹² Миятев, П. *България на Волга през средните векове*. С., 1938.

¹³ Халиков, А. *500 руски фамилии от българо-татарски произход*. С., 1993

¹⁴ Цетков, П. *Славяните и заселването на Балканския полуостров от българите*. – *Авитохол*, 1995, № 4.

¹⁵ Гадамер, Х-Г. *Истина и метод*. Плевен, 1997

¹⁶ Дуйчев, И. *Из старата българска книжнина*. Ч.2. С., 1944

¹⁷ Тодев, И. *Към друго минало*. С., 1999.

¹⁸ Althusser, L. *Essays on Ideology*. London, 1984.

¹⁹ Заиферт, Й.-Л. *Световните революционери (от Богомил през Хус до Ленин)*. С., 1994.

²⁰ Ганчев, П. *България и Русия в епохата на глобалните предизвикателства*. – *Международни отношения*, 1998, № 2.

²¹ Русев, М. *Географското положение и националната сигурност на България*. – *Проблеми на географията*, 1997, № 3-4

²² Мамадю, В. *Геополитически подходи в края на XX век*. – *Геополитика (терминологичен справочник)*. С., 1999

²³ Виж: Ашнякаи, А. *Българите башикири*. С., 1998; и Караджов, М., Ц. Томчев *При изгубените българи в Татарстан*. С., 1998

²⁴ *Заявление на КМБО*. – *Авитохол*, 1995, № 3

²⁵ *Economist*, 25 Jan. 1997.